

İslam Kitap Kültüründe “Şerhi Meşrûha Bağlamak”: Kitap İsimlerinde Secî^{^*}

Sami Arslan^{**}

Öz

İslam telif geleneği birçok açıdan kendi içerisinde sürekliliğe sahiptir. Bu sürekliliklerden birisi de eser isimlendirilmelerinde gösterilen hassasiyet/kasıtlılıktır. Birçok müellifin eserleri için uygun gördükleri isimleri gelişigüzel tercih etmediği bilakis lafız ve anlam olmak üzere iki şeye dikkat ettiği görülür. Bu iki şeyden lafza dair olanı secî iken anlama taalluk eden taraf telmîhtir. Kitap isimlerinde secî ise tek isimlerde secî ve silsile isimlerde secî olmak üzere iki kısma ayrılır. Öte yandan bazı eserlerin mukaddimelerinde o eserin o şekilde isimlendirme gerekçesinin (tesmiyesinin) zikredildiği görülür. İşte bu yerlere -sebeb-i teliften ilhamla- sebeb-i tesmiye denilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslam kitap kültürü, kitap ismi, tesmiye, sebeb-i tesmiye, secî

* Nisan 2019’da Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Atik Valide Yerleşkesi’nde sunumunu yaptığım bu makaleyi dinleyip değerlendiren bölüm hocalarımıza ve kitap isimleri bağlamında istişare halinde olduğum Berat Açıll, Şevket Küçükhüseyin ve Kadir Turgut’a teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, sarslan@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0662-6632

Rhyming the Title: Relating “Sharh to Mashrûh” in the Islamic Book Culture

Abstract

Islamic tradition written literature has continuity in itself in many aspects. One of these continuities is to show sensitivity/deliberation while naming the books. It is seen that many authors do not choose the names of their books randomly; on the contrary, they pay attention to two issues: wording and meaning. While *secî* corresponds to wording, *telmîh* corresponds to meaning. In the names of the books, *secî* is divided into two categories: *Secî* in single names and *secî* in successive names. On the other hand; it is seen that the reason of naming that book in that way (*tesmiye*) is alluded in the preambles of some books. Thus, these parts are called as “*sebeb-i tesmiye*” as inspired from “*sebeb-i telif*”.

Keywords: Islamic book culture, book name, *tesmiye*, *sebeb-i tesmiye*, *secî*

Giriş

İslam telif geleneğinde bir metnin nasıl okunması gerektiğine dair okurlara/ talebelere kimi tavsiyelerde bulunan eserler bulunmaktadır. Bu tür tavsiyeler, genellikle âdâbu'l-mutâla'a kitaplarının konusu olurken kimi zaman da bir eserin zımında karşımıza çıkar. Söz gelimi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında on beş kişilik bir heyet tarafından hazırlanan müfredat önerisinin hâtimesinde talebelerin metin ve şerh okurken nasıl yöntem/ler izlemesi gerektiğine dair bazı yaklaşımlar tavsiye edilir.¹ Bu tür tavsiyeler metinle yüz yüze kalan okurlara/ talebelere yöneliktir. Acaba metinle muhatap olan bu okurun eseri okumaya, mütalaa etmeye başlamadan önce yapması gereken şeyler nelerdir? Bu soruyu gündemine alan kudemâ, bir okurun metne başlamadan önce bilmesi gereken ya da okurun metne sorması gereken sekiz soru olduğunu belirtmiş ve bunu da ruûs-ı semâniyye ile kavramsallaştırmıştır. Buna göre okurun bir metne başlamadan önce o eserin garazına (maksat), faydasına, müellifine, o eserin yazıldığı disiplin türüne, yine o disiplinin sair ilimlere göre konumuna (mertebesi), ilmin ya da kitabın taksimine ve yine ilmin ya da kitabın metoduna dair kafasında bir fikir olması beklenmektedir. Okura tavsiye edilen bu sekiz şeyden birisi de “isimlendirmek, adlandırmak” anlamına gelen tesmiyedir. Tesmiyeden kastedilen Celâleddîn Devvânî'ye (ö.1501/2) göre ilmin isminin (ya da ilmin tarifinin) bilinmesi iken, Kutbuddin Râzî'ye (ö. 1311) göre tesmiyeden kasıt, okumaya başlanılan o kitabın ismidir.² Buna göre bu sekiz ilkedен birisi olan tesmiye ile okuyucudan, okuyacağı eserin ismini bilmesi istenmektedir.³

Peki metnin karşısındaki okurun bu vazifelerinin yanı sıra telif sürecinde o metnin müellifinin dikkate alması gereken, müellife tavsiye edilen şeyler var mıdır? *Sirâciyye* şârihlerinden Şihabuddin es-Sivâsî'ye (ö.1456) göre vardır. es-Sivâsî, *el-Muhtâc 'alâ Ferâzi's-Sirâciyye*'nin mukaddimesinde bir kitap yazmaya başlayacak olan yazarın eserini yazmadan önce yapması gereken yedi şey (tarik/tarâik) olduğunu belirtir ve bu yedi şeyden üç tanesinin zorunlu (vacip) diğerlerinin ise müellifin tercihinine bağlı (caiz) olduğunu ilave eder.⁴ Ruûs-ı

1 Heyet, *Kânunnâme der Tesviye-i Tarîk-i Tedsîs*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, 263, 1b-5a.

2 M. Zahit Tiryaki, “Ruûs-ı Semâniyye Kavramına Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Süreklilik ve Düşünce Arasında Düşünce ve Hayat*, haz. Adem Başpınar, Murat Şentürk, İstanbul, Yedirenk, 2010, s. 56.

3 Diğer yandan ruûs-ı semâniyye'de ismu'l-kitap yerine tesmiyetü'l-kitâb denilmesi yani “kitabın isminin bilinmesi” yerine “kitabın isimlendirilmesinin bilinmesi”nin tavsiye edilmesi, okurun/talebenin kitabın isimlendirme sürecinin ya da kitabın asıl ismi ile dolaşımında olan isimlerinin farkında olmasını tavsiye şeklinde de anlaşılabilir.

4 Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sivâsî, *el-Muhtâc 'ale'l-Ferâzi's-Sirâciyye*, Tavşanlı Zeytinöğlü Kütüphanesi, nr. 1083, vr. 1b.

semâniyyeye dair yazarlardan birisi olan Mehmed Emin Üsküdârî (ö. 1736) de ruûs-i semâniyyenin bilinmesinin istihsânî bir durum olduğunu, dolayısıyla okurunun bunlara dair bir fikrinin olmamasının herhangi bir fesada yol açmayacağını belirtir.⁵ Buna göre müellifin yazacağı/yazdığı esere bir isim takdir etmesi (tesmiyetü'l-kitâb) müellifin tercihinin bırakılan bir durumdur. Görüleceği gibi gerek okura ve gerekse yazara tavsiye edilen bu şeyler arasında ortak olan bir mesele vardır ki o da tesmiye yani kitabın ismi/isimlendirilmesidir. Kısacası mezkûr ilkelere ister vâkı'a üzerinde temellendirilmiş olsun isterse de okur ve müellifler bu ilkeleri dikkate alarak eseri okumaya ya da yazmaya başlamış olsun her iki durumda da esere isim vermek zorunlu bir durum değildir. Bu ise İslam telif geleneğinde birçok eserin neden isminin olmadığını/bilinmediğinin ya da varsa da kayda geçirilmekte neden yeterince hassas davranılmadığının daha iyi anlaşılmasını sağlar.⁶

Kitaplara isim verilip verilmemesi için bir vechesidir. Konunun diğer vechesi ise mesela *Keşfu'z-zunûn* gibi bir bibliyografya eserine baktığımızda müellifleri tarafından kitap isimleri için gelişigüzel kelimelerin tercih edilmediği, bu isimlerin kimilerinde, belki birçoğunda, kelimelerin bir maksada mebni seçildiği izlenimi oluşur. Nitekim öyledir de. Birçok müellifin, yazdıkları kitaba isim seçerken lafız ve anlam olmak üzere iki şeye dikkat ettikleri görülür. Müellifler lafız tarafını secî üzerinden yaparken, anlamda araç telmîhtir. Söz gelimi *Ahbâru'l-Berâmike* ismi açık bir şekilde eserin Bermekî tarihine dair olduğunu belirtirken *Âdâbu'l-hukemâ*, hâkimlere yol yöntem anlatan bir eser olduğunu okuyucuya iş'ar eder. Bunun ötesinde kitaplara verilen isimlerin muhtevaya işaret etmesinin yanında farklı göndermeler de yapmaktadır. Örneğin bazı müellifler esere verdikleri isimle kendi hâmilelerine, eserin sebep-i telifine ya da eserin yazıldığı tarihe gönderme yaparken kimi eser isimleri de daha iddialı bir dil kullanarak meydan okuyucu bir tavır ortaya koymaktadır. Fakat bu makale eser isimlerinin telmîh üzerinden yaptıkları göndermeleri konu edinmeyecek,⁷ bilakis sadece eser isimlerinde lafız/secî meselesine odaklanacaktır.

5 “Ve hâzâ emrun istihsâniyyun, lâ yelzemu min terkîhâ fesâdun ‘alâ mâ lâ yehfâ”; M. Zahit Tiryaki, *a.g.m.*, s. 68.

6 Kâtip Çelebi'nin meşhur bibliyografik eserine verdiği ismin de bu konuyla bir alakası olmadığıdır. Nitekim eserin ismi “İlimlerin ve bu ilimlerde yazılmış eserlerin üstündeki şüpheleri gidermek/açığa çıkarmak” anlamına gelen *Keşfu'z-zunûn 'ani'l-kitâbi ve'l-funûn* yerine “İlimlerin ve bu ilimlerde yazılmış kitapların isimlerinde oluşan şüpheleri kaldırmak/açığa çıkarmak” anlamındaki *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütubi ve'l-funûn*'dur.

7 Kitap isimlerinde anlam müteakip makalenin konusu olacaktır.

Kitap isimlerinde secî konusunu merkeze alacak olan bu makale giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam telif geleneğinde kitap isimlerine dair bazı meselelere değinilecektir. İkinci bölümde kitap isimlerinde uygulanan tekil (yatay) secîler, üçüncü bölümde ise kitap isimlerindeki silsile secîler (dikey) ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise kitap isimleri bağlamında İslam kitap kültürüne katkı sağlayacağı düşünülen bazı sorular gündeme getirilecek ve bir esere isim verme sebebi anlamındaki “sebeb-i tesmiye” terim olarak teklif edilecektir. Son olarak belirtilmelidir ki -başlığında da anlaşılacağı üzere- makalede verilecek örnekler tesmiye geleneğini göstermek adına Osmanlı ile sınırlı olmayacaktır.

İsmlendirmeye Dair Bazı Meseleler

İslam kitap kültüründe farklı coğrafya, toplum ya da disiplinlerde bile olsa kaleme alınan kitapların bazı genel özellikleri dikkati çeker. Bu özelliklerin başında -yukarıda dikkat çekildiği gibi- kitaplara isim takdir etmek, esere besmele-hamdele-salvele üçlüsüyle başlamak, kitabın içeriğine dair okuyucuyu icmalen de olsa bilgilendirmek gelir. Yine bu özelliklerden bir tanesi de eserin kaleme alınma gerekçesinin okuyucularla paylaşılmasıdır (Sebeb-i telif). Sebeb-i telifler eserin isimlendirilmesiyle (tesmiye) alakalı bir yönüyle ipuçları sunabilir. Nitekim müellifin eser kaleme alma sebebi bireysel/dahilî bir istek olabildiği gibi -ki eser telif sebebinin büyük ölçüde böyle olması beklenir- haricî sebeplerin de sebeb-i telif olduğu bilinmektedir. Eş-dost, hoca-talebe tavsiye ve ısrarları ya da umerâdan, padişahlardan vs. gelen emirler gibi sebepler mukaddimelerde sebeb-i telif olarak okurun dikkatine sunulan maddelerdir. Mesela Katip Çelebi *Keşfu'z-zunûn*'da, Molla Çelebi ed-Diyarbekri'nin [el-] *Es'ile* isimli eserini Sultan Murad'ın işareti üzerine yazdığını belirtir.⁸ Kuşkusuz ki umerânın ulemaya telif siparişi işaretle sınırlı değildir. Nasîruddîn et-Tûsî (ö.1274), kıymetli taşları konu edindiği *Tansuknâme-i İlhânî*'yi Hülâgu'nun,⁹ Muhyiddîn b. el-Hatîb ise *Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis*'i Sultan III. Murad'ın¹⁰ emri üzerine kaleme almıştır. Rüya ya da ilham yoluyla telif de özellikle tasavvuf eserlerinde karşılaşılan bir

8 Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, cilt 1, haz. Muhammed Abdülkadir 'Atâ, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, s. 163. Molla Çelebi'nin daha sonra kendisine ondan fazla alim tarafından cevap yazılan bu eseri ele alan bir makale için bkz. Hüseyin Örs, “Taşradan Merkeze Sorular: Molla Çelebi el-Âmidî'nin Sorularında Fıkh”, *Osmanlı'da İlm-i Fıkh*, ed. Mürteza Bedir, Necmettin Kızılkaya, Hüseyin Sağlam, İstanbul, İSAR Yayınları, 2017, s. 257-298.

9 Nasîruddîn et-Tûsî, *Tansuknâme-i İlhânî*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, 11, vr. 137b.

10 Mehmed Çelebi, *Muhyiddîn b. el-Hatîb, Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, vr. 27b.

durumdur. İbnu'l-Arabî'nin (ö.1240) *Fusûsu'l-hikem*'i bunun örneklerindedir. Müellifin ifadesine göre Dîmeşk'ta Hz. Peygamber -elinde *Fusûsu'l-hikem* olduğu halde- rüyada kendisine görünmüş ve mezkûr eseri yazmasını söylemiştir.¹¹ Hâmî-mahmî ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek eser yazdırma konusuna onlarca başka örnek verilebilir.

Buna mukabil işaretle, istekle, rüya ile ya da başka yollarla yazarların eserlerine isim vermesi istenmekte midir? Sözelimi hâmî ya da eserin yazılmasına vesile olan kimselerin kitap ismine bir müdahalesi ya da müelliflerin isim konusunda onların beklentilerini de hesaba katmaları, dikkate almaları söz konusu mudur? Hamilerin isteğine göre eser kaleme alınıyorsa onların isteklerine göre isim verilmesi de beklenir ki Molla Camî'nin (ö.1492) üç divânı bu soruya müspet cevap verilebileceğine işaret etmektedir. Molla Camî'nin divânlarının ismi kronolojik olarak *Fâtihatü'ş-şebâb*, *Vâsıtatü'l'ıkd* ve *Hâtimetü'l-hayât*'tır ve Molla Câmî bu isimleri Ali Şîr Nevâî'nin (ö.1501) isteği üzerine o şekilde takdir etmiştir.¹² Kimi örneklerde ise eser isimlerinin beşerî tasarrufların da ötesinde olduğu görülür. İranlı mutasavvıf ve şair Şebusterî, (ö.1320) Hüseyinî Sâdât'ın (ö. 1317) sorularına cevap vermek için kaleme aldığı mesnevisine *Gülşen-i Râz* isminin kendisi tarafından değil, bilakis Allah tarafından keşifle verildiğini kaydeder.

İrişdi hazreti- Hakk'dan bir avâz

Ki ko ol şemme adın Gülşen-i râz.¹³

Bir başka *Gülşen-i Râz* da müellifin/şairinin iradesi dışında esere isim olur. Bu ise Şebusterî'nin az önceki *Gülşen-i Râz*'ının on dört/on beşinci yüzyıl sufi-lerinden Elvân-ı Şîrâzî tarafından aynı adla yapılmış Türkçe tercümesidir. Sultan II. Murad adına dönemin şeyhülislamı Molla Fenârî'nin isteği doğrultusunda kaleme alınan/tercüme edilen esere bu isim mütercimim ifadesine göre Şeyhulislam tarafından verilmiş/tavsiye edilmiştir:

Ma'ârif nazm eyle kıl verendâz

Dın ko ol kitâbun *Gülşen-i Râz*¹⁴

11 İbnu'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, haz. Ebu'l-'Alâ 'Affî, cilt 1, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-Arabî, t.y., s. 17.

12 Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahmân" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, İstanbul, 1993, s. 97.

13 Fatih Ülken, "Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz* Tercümesi, İnceleme, Metin", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2002, s. 16.

14 Fatih Ülken, *a.g.t.*, s. 22.

Bu da hem kaynak metnin hem de tercümesinin isimlerinin müellifin iradesi dışında verilen iki eserle karşı karşıya olduğumuz anlamına gelir.¹⁵ Bununla beraber eser isimlerinin sipariş, tavsiye yoluyla verilebildiği yargısına ulaşmak için daha çok veriye ihtiyacımız olduğu da açıktır.

İster bizatihi müellif ister hâmî, isterse de ilham ve keşif gibi yollarla verilen isimler olsun bunlar kitapların gerçek, aslî isimleridir. Bunun yanı sıra bazı kitapların ârizî isimleri de vardır. On beşinci yüzyıl Osmanlı bilginlerinden Molla Lütffî'nin (ö.1495) mevzûatu'l-'ulûm'a dair kaleme aldığı metne yine kendisi bir haşiye yazmış ve Katip Çelebi'den sonra bu haşiye *el-Metâlibu'l-Îlâhiyye* olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Oysa Molla Lütffî eserin hiçbir nüshasında kitaba böyle bir isim verdiğinden bahsetmemektedir.¹⁶ Bu ise “Bir kitabın kaç ismi olur?” sorusunu gündeme getirir. Bilindiği üzere bazı kitapların birden fazla ismi vardır. Birden fazla isme sahip olmak iki şekilde tezahür eder. İkincisine göre daha az (belki nâdir) olan birincisinde her iki isim de bizatihi müellif tarafından takdir edilir. Alaeddin Haskefî'nin (ö.1677) *ed-Durru'l-müntekâ* isimli eseri bunun örneklerindedir. Osmanlı ulemasından İbrahim Halebî'nin (ö.1549) Hanefî Mezhebi'nden meşhur fıkıh eseri *Mülteka'l-ebhur*'unu şerh eden Haskefî, mukaddimede eserin telif sürecini anlattıktan sonra tesmiye kısmında esere *ed-Durru'l-müntekâ fi şerhi'l-mültekâ* ismini verdiğini belirtir.¹⁷ Haskefî'nin -şayet ilave edecekse- tesmiye kısmına eklemesi beklenen belki tek şey, sebep-i tesmiyedir. Fakat müellif, bunun yerine pek de görülmeyen bir şey yapar ve her ne kadar eseri *ed-Durru'l-müntekâ fi şerhi'l-mültekâ* diye isimlendirdiyse de kitabının başka bir isimle daha bilinebileceğini söyler. Buna göre eserin *Zâdu Ehli't-Tükâ fi Şerhi'l-Mültekâ* diye bilinmesi de uygun görülür.¹⁸ Ne var ki Haskefî, tesmiye kısmında bununla da yetinmez ve esere bir isim daha verir: *Sekbü'l-Ebhur 'alâ*

15 Fatih Ülken, *a.g.t.*, s. 22. Fakat mütercim Elvân-ı Şîrâzî'nin eser ismine dair mukaddime verdiği bilgi kafa karışıklığına yol açar. Mütercim burada eserin şeyhülislamın isteği üzere kaleme alındığını belirttikten sonra *Gülşen-i râz* isminin de onun takdiriyle konulduğunu belirtir: Ma'ârif nazmeyle kıl verendâz / Adın ko ol kitabun *Gülşen-i râz*. Bu durumun tevfiği şöyle olmalıdır, Elvân-ı Şîrâzî tercümeyle başlamadan önce eserin isminin şeyhülislam tarafından bu şekilde olması tavsiye edilmiş, eserin sonuna doğru da aynı isim keşif yoluyla teyit edilmiş olmalıdır. Her hal u kârda eserin ismi müellif tarafından verilmemiştir.

16 Sami Arslan, “Molla Lütffî'nin İlimlerin Tertibine Dâir er-Risâle fi'l-'Ulûmî's-şer'iyeye ve'l-'Arabîyye Adlı Eseri ve Hâşiyesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2012, s. 38.

17 “...ve semmeytuhû bi-Durri'l-muntekâ fi şerhi'l-mültekâ”

18 “...ve semmeytuhû bi-Durri'l-muntekâ fi şerhi'l-mültekâ ve yünâsibu en yurseme bi-Zâdi ehli't-tukâ fi şerhi'l-mültekâ.”

Mülteka'l-Ebhur.¹⁹ Görüldüğü gibi aynı eserin birden fazla ismi vardır ve bunların hepsi de asıl isim olup bizatihi müellif tarafından takdir edilmiştir.

Bir kitabın birden fazla ismi olmasının ikinci sebebi ise ilim kamusu diyebileceğimiz gruptur. Bu durumda kitabın verili (asıl) ismi yanında edinilmiş/meşhur ismi ya da isimleri olabilir. Bu isimler bazen eserin müellifine nispet edilerek verilir. Söz gelimi Molla Camî'nin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulan eserinin ismi *el-Fevâidu'z-Ziyâiyye* olmasına rağmen bu eser, müellifin lakabı olan *Molla Cami* ismiyle daha çok bilinmektedir. Keza Kadı Beydâvî'nin (ö.1286) Osmanlı medreselerinin tefsir sahasında *el-Keşşâf* ile birlikte en çok okunan eserlerinden birisi olan eseri de kendi isminden ziyade sonradan verilen ismiyle, müfessirin ismiyle bilinir. Nitekim medrese ders kitaplarının anlatıldığı yerlerde bu iki eser *Beydâvî* ve *Molla Câmî* şeklinde zikredilir. Keza Köprülü Kütüphanesi için XVII. yüzyılda hazırlanan fihristte de mezkur iki tefsir *el-Beydâvî* ve *el-Keşşâf* diye anılır.²⁰ Keza Kütüb-i Sitte'nin Buhârî ve Müslim tarafından hazırlanan ilk iki tanesi *el-Câmî 'u's-sahihler* de bu isimlerden ziyade müellifleri *Buhârî* ve *Tirmizî*'nin adlarıyla bilinmektedir.

Müellife nispet dışında esere ârizî isim vermek sık karşılaşılan bir durumdur. İbn-i Haldûn'un meşhur eseri *Mukaddime*, fi'l-hakika müellifi tarafından takdir edilen bir isim değildir. *Mukaddime* ismiyle bilinen kısım *Kitâbu'l-İber ve dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fi'eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âserehum min zevi's-sultâni'l-ekber* isimli dünya tarihinin birinci cildine daha sonra takdir edilmiş kısımdır.²¹ Ârizî kitap isimlerine düzinelerce örnek vermek mümkündür. Ez cümle bazı eserler ilim kamuoyu tarafından üstlenilmiş ve mezkûr eserlere bu kamu tarafından yeni isim takdir edilmiştir. Bibliyografik eserlerde yazma-okuma serüveninde çoğulculuğun göstergesi olan bu durumun birçok örneğiyle karşılaşılmaktadır. Esasında bu birden fazla isimlilik hali İslam dünyasının yabancı olduğu bir durum değildir. Nitekim bu dünyada kişiyi tanımlamak için ismin yanı sıra künye, lakab, nisbet, mezhep gibi araçlar da kul-

19 "...ve semmeytuhû bi-'d-Durri'l-muntekâ fi şerhi'l-mültekâ ve yünâsibu en yurseme bi-Zâdi ehli't-tukâ fi şerhi'l-mültekâ ve Sekbü'l-Ebhur 'alâ Mülteka'l-Ebhur."Haskefi, *Mecmu'u'l-enhur fi şerhi mülteka'l-ebhur ve me'ahû ed-Durru'l-Muntekâ fi şerhi'l-Mültekâ*, cilt 1, Beyrut, Dâru'l-kütübu'l-ilmiyye, 1998, s. 13-14.

20 "Havâşi'l-Keşşâf ve'l-Beydâvî, elli dokuz mücelleden"; Ramazan Şeşen, "Giriş", *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, cilt 1, İstanbul, İrcica, 1986, s. 9.

21 "İslâm ve hatta dünya düşünce tarihinin en özgün eserlerinden biri olan *Mukaddime*'ye bu adı İbn Haldûn vermemiştir. *el-İber*'in altı ana bölüme ayrılan birinci cildi zamanla *Mukaddime* diye anılır olmuştur. Bu birinci kitap, çok defa diğer kitaplardan ayrı olarak istinsah edilmiştir."; Süleyman Uludağ, "İbn Haldun", cilt XX, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999.

lanılmaktadır, hatta bunlardan bazısı bazen bir kişi için birden fazla kullanıldığı görülür. Örneğin Anadolu’da matematik, astronomi ve coğrafya tedrisinin öncülerinden olan Fethullah Şîrvânî’nin (ö.1486) (Şîrvânî, nisbe) diğer iki nisbesi eş-Şâberânî ve eş-Şemâhî iken²² yek-dest olarak bilinen bir başka Şîrvanlı âlim Şeyh Ahmet’in diğer bir nisbesi ise Mekkî’dir.²³ Zerkeşî (ö.1392) diye maruf olan Kahire doğumlu, Şâfiî âlimine ait olan tanıtıcı kelimeler ise tam olarak Ebu Abdullah Bedruddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah et-Türkî, el-Mısırî, el-Minhâcî, ez-Zerkeşî, eş-Şâfiî’dir. Mezkûr zat, ailesinin kökeninden dolayı et-Türkî, küçük yaşında ailesine destek olmak amacıyla çalıştığı altın ve gümüş işleme sanatındaki maharetinden dolayı Zerkeşî, Nevevî’nin *Minhâcu’t-tâlibîn*’i ile hemhâl olduğu için Minhâcî diye anılmaktadır.²⁴ Keza Mısırî, onun vatan-ı süknâsına, Şâfiî ise mezhebine tekabül etmektedir. Şu da var ki bu tür eserlerin birden fazla isimle anılması zaman zaman aynı eserin farklı müelliflere isnat edilmesine ya da aynı eserin farklı iki eser gibi zannedilmesine yol açmaktadır. Yine Molla Camî’den örnek verecek olursak, Molla Camî’nin kendi mesnevilerini derlediği *Heft Evreng* ve *Seb’a* ismiyle bilinen mecmuası kimi araştırmacılar tarafından ayrı iki eser zannedilerek Molla Câmî’ye isnad edilmiştir.²⁵

Kitap isimlerine dair değinilmesi gereken diğer bir mesele ise isimlerin söyleniş, yazılış biçimleridir. Nitekim bazı eserler kısa adlarıyla bilinir, bir başka açıdan söyleyecek olursak parça-bütüne delalet eder. Örneğin, Osmanlı Sahn-ı Semân Medreseleri tefsir alanındaki ders kitaplarından birisi de Zemahşerî’nin daha önce bahsedilen *el-Keşşâf* isimli eseridir. Oysaki eserin tam ismi *el-Keşşâf ‘an Hakâiki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vucûhi’t-te’vil*’dir. Fakat bu eser daha ziyade *el-Keşşâf* adıyla bilinir ve Osmanlı medrese müfredatında da bu isimle anılır.²⁶ Kısa adıyla bilinen bir başka eser ise asırlarca Osmanlı med-

22 Cemil Akpınar, “Fethullah Şîrvânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XII, İstanbul, 1995, s. 463.

23 “...eş-Şeyh Ahmed el-müştehir bi Yek-dest eş-Şîrvânî sümme el-Mekkî.”; Berat Açıl, “Edebiyatın İlmî veya İlmî Edebiyatı: Carullah Efendi’nin Edebiyat Koleksiyonunu Kenardan Okumak”, *Osmanlı Kitap Kültürü, Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, Ankara, Nobel, 2015, s. 360.

24 Menderes Gürkan, “Bedreddin Zerkeşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIV, İstanbul, 2013, s. 289.

25 Kadir Turgut, “Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2013, s. 3132-.

26 Ayrıca *el-Keşşâf*’ın bugün Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerindeki nüshaları ise ne eserin tam ismi ne de maruf ismi *Keşşâf* şeklinde kaydedildiği görülür. Nitekim İSAM Türkiye Kütüphaneleri veri tabanından yapılan aramada görüleceği üzere yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı dört yüz elliye yakın *el-Keşşâf* nüshasından yirmi kadarı *el-Keşşâf*, nerdeyse kalanı ise *el-Keşşâf ‘an hakâiki’t-Tenzîl* olarak kayıtlıdır.

reselerinde ders kitabı olarak okutulan *el-Kâfiye*'dir. Üzerine yüz elli kadar şerh yazılmış olan bu eserin tam ismi ise *Kâfiyetu zevi'l-ereb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*'tır. Kâdî 'İyâz'ın (ö.1149) *eş-Şifâ' bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*'sı da *eş-Şifâ* olarak kısa isimle bilinen eserlerdendir.

Öte yandan bazı eser isimlerinin yazıldıkları alanı/disiplini kapattığı görülür. Söz gelimi *el-Kitab* denildiği zaman bununla Arap dili gramerinde Sîbeveyh'in (ö.796) meşhur eseri akla gelirken; Hanefî Mezhebi'nde, Kudûrî'nin (ö. 1037) müellifine nispetle *Kudûrî* diye meşhur olan *el-Muhtasar*'ı,²⁷ Malikî Mezhebi'nde ise Halil b. İshak el-Cundî'nin (ö. 1374) *el-Muhtasar*'ı²⁸ akla gelmektedir. Şu var ki *el-Kitab*, bunlardan birincisinin asıl ismi iken diğerlerinin meşhur ismidir. Keza "kitap" gibi "metin" kelimesinin de bazı eserlerle özdeşleştiği görülür. Hanefî fıkında *Dört Metin* (Mutûn erba'a) denildiğinde el-Mevsilî'nin (ö.1284) *el-Muhtâr*'ı, İbnu's-Sâ'âtî'nin (ö.1295) *Mecma'u'l-bahreyn*'i, Ebu'l-Berekât en-Nesevî'nin (ö.1310) *Kenzu'd-dekâik*'i ve Burhânu's-şerî'a'nın *Vikâyetu'r-rivâye* isimli eserleri kastedilmektedir. Nitekim bu dört eserin her birisinin müstakil adları vardır fakat şöhret ve nüfuzlarından dolayı *Metin*, en azından Hanefî fıkında kendileri için özel isim olmuştur.²⁹ Herhangi bir telif eseri için kullanılacak olan kitap ve metin kelimeleri görüldüğü gibi bazı disiplinlerdeki eserlerin neredeyse özel ismine dönüşmüştür.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki bu bahsedilen isimler kitap, risale vs. gibi tekil eserlere verilen isimlerle alakalıdır. Bu tekil eserlerin kendisinde derlendiği mecmualara da bugün olduğu gibi³⁰ ayrıca isim verildiğine ya da daha doğrusu böyle bir gelenek olduğuna dair kuvvetli veriler bulunmaz. Bununla beraber nadiren de olsa kitap, nüsha ve risale vs.'den oluşan mecmualara özel isim verildiği görülmektedir. Bu az sayıdaki örneklerden ikisi on yedinci yüzyılın meşhur sufilerinden Niyâz-i Mısrî'ye (ö.1694) aittir. Niyâzî-i Mısrî 1646-1668 tarihleri arasında derlediği/istinsah ettiği mecmuaya *Gülşen-i Tevhîd* ismini

27 Ferhat Koca, "el- Muhtasar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, s. 64-65.

28 Eyyüp Said Kaya, "el- Muhtasar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006, s.72.

29 Benzeri bir adlandırma müellif isim/lakaplarında da görülmektedir. Mesela hadis sahasında Şeyhayn (iki şeyh) denildiği zaman Buharî ve Tirmizî, Hanefî fıkında ise Ebu Hanife ve Ebu Yusuf kastedilmektedir; Mehmet Efendioğlu, "Şeyhayn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIX, İstanbul, 2010, s. 49; Buhari ve Müslim'in eserleri ise müşterek olarak *Sahîhayn* olarak anılmaktadır; M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXV, İstanbul, 2008, s. 527.

30 Günümüzdeki derleme kitapları ya da dergiler mecmua ile kıyas edilebilir. Derleme kitapları oluşturan makalelerin her birinin ayrı ismi olmakla beraber o makalelerden oluşan kitabın da ayrı bir ismi vardır.

takdir ederken,³¹ 1676-1692 yılları arasında Limni’de geçirdiği sürgün yıllarında tuttuğu günlüğü ise *Mecmû‘a-yı Kelimât-ı Kudsiyye* olarak bilinmektedir. Bir başka sürgün adası Rodos’ta geçici sâkin Ali b. Ahmet de (29 Aralık 1551’de sağ) burada istinsah ettiği mecmuaya *Kitâbu Mecmû‘i’l-âmâk el-multekat fi beldet-i Rodos dâri’l-fîrâk* ismini vermektedir.³²

Eser isimlerine dair her biri müstakil çalışmaya konu olacak yukarıdaki meselelerin yekûnuna bir makalede cevap aramak zordur ve bu işin bir veçhesidir. Konunun diğer veçhesi ise mesela *Keşfu’z-zunûn* gibi bir bibliyografya eserine baktığımızda müellifleri tarafından kitap isimleri için gelişi güzel kelimelerin tercih edilmediği, bu isimlerin kimilerinde, belki birçoğunda, kelimelerin bir maksada mebni seçildiği izlenimi oluşur. Nitekim öyledir de. Birçok müellifin, yazdıkları kitaba isim seçerken lafız ve anlam olmak üzere iki şeye dikkat ettikleri görülür. Müellifler lafız tarafını secî üzerinden yaparken, anlamda araç telmihtir. Söz gelimi *Ahbâru’l-Berâmike* ismi açık bir şekilde eserin Bermekî tarihine dair olduğunu belirtirken *Âdâbu’l-hukemâ*, hakimlere yol yöntem anlatan bir eser olduğunu okuyucuya iş‘ar eder. Bunun ötesinde kitaplara verilen isimlerin muhtevaya işaret etmesinin yanında farklı göndermeler de yapmaktadır. Örneğin bazı müellifler, esere verdikleri isimle kendi hâmlerine, eserin sebab-i telifine ya da eserin yazıldığı tarihe gönderme yaparken kimi eser isimleri de daha iddialı bir dil kullanarak meydan okuyucu bir tavır ortaya koymaktadır. Osmanlı vak‘anüvisi Na‘îmâ’nın (ö.1716) Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yeri olan *Ravzatu’l-hüseyn fi hulâsati ahbâri’l-hâfikeyn* isimli eserinde böyle bir durum söz konusudur. Bilindiği üzere mezkur eserin ismi *Ravzatu’l-huseyn fi hulâsati ahbâri’l-hâfikeyn*’dir³³ ve görüldüğü üzere eserin isminin birinci kısmının tarafı olan “huseyn” kelimesi ile ikinci kısmının tarafı olan “hâfikeyn” arasında secî vardır. Fakat Na‘îmâ’nın bu iki kelime arasında secîden başka yaptığı bir başka

31 “Hâzihî mecmu‘a, ismuhâ *Gülşeni Tevhîd* Mezkur mecmuanın tahlil edildiği makale için bkz. Derin Terzioğlu, “Mecmû‘i- Şeyh Mısıf: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu’da Bir Deriş Sulûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul, Turkuaz, 2012, s.291-321.

32 Ali b. Ahmed, *Kitâbu Mecmû‘i’l-âmâk el-multekat fi beldet-i Rodos dâri’l-fîrâk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2705, 1a. Eğridirli Hacı Kemal ise 1512’de derlediği nazire mecmuasına *Câmi‘u’n-nezâir* ismini vermektedir; Yasemin Ertek Morkoç, “Eğridirli Hacı Kemal’in Câmi‘u’n-nezâir’i: Metin ve Mecmua Üzerine Bir İnceleme”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

33 Gerçi eserin asıl ismi bu olsa da bu isimle meşhur olmaktan ziyade *Târîh-i Na‘imâ* adıyla bilinmektedir, hatta eserin neşri asıl değil meşhur ismiyle yapılmıştır; Na‘îmâ, *Târîh-i Na‘imâ*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2009.

şey daha vardır ki o da telmîhtir. Nitekim onun “huseyn” kelimesi ile gönderme yaptığı kişi, Amcazâde Hüseyin Paşa’dır (ö. 1702). Zira Na‘îmâ Osmanlı tarihçiliğinde ayrıcalıklı bir yeri olacak bu eserin ilk versiyonunu hâmisi Amcazâde Hüseyin Paşa’ya takdim etmiştir. Fakat zikredildiği gibi bu makalede eser isimlerinin telmih üzerinden yaptıkları göndermeler konu edinilmeyecek,³⁴ bilakis sadece eser isimlerinde lafız/secî meselesine odaklanılacaktır.

Tek İsimlerde Secî (Yatay Secî)

İslam dünyasında eser kaleme alan birçok müellifin, eserlerin isimlerinde lafzın ahengine önem verdikleri, secî yaptıkları görülür. Kitap isimlerinde secî yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde tezahür eder. Yataydan kastedilen (başka bir eser üzerine yazılmamış) sadece tek eser isimlerinde yapılan secî iken dikey secî, bir metin üzerine yapılan şerh-hâşiye, ta‘lîk vs.lerin kaynak metnin ismi üzerinden yaptıkları secîdir. Tespiti en kolay olan secî birinci kısımdır. Zira fark etmek için başka bir esere bakmaya ihtiyaç yoktur. Keza en yaygın olan secînin de yine bu tür olduğunu söylemek mümkündür.

Tek isimlerde secî İslam telif geleneğinin erken dönemlerinden itibaren görülür. Söz gelimi hicrî üçüncü yüzyıl bilginlerinden Ebu İshak en-Nesefî’nin eserinin ismi (ö.294) **el-İstiksâât fi’n-nukât**,³⁵ dördüncü yüzyıl Eş‘ariyye Mezhebi’nin kurucusu Ebu’l-Hasan el-Eş‘ârî’nin (ö.324/935-6) kelim mezheplerini ele aldığı eserinin adı **Makâlâtü’l-İslâmiyyîn** ve ihtilâfu’l-**musallîn**’dir;³⁶ beşinci yüzyıl alimlerinden Ruknuddin el-İsferâî’nin (ö.418) eserinin ismi ise Nûru’l-**ayn** fi meşhedî’l-**Hüseyin**’dir.³⁷ Sultan Makdisî olarak bilinen altıncı yüzyıl fakahâsından Ebu’l-Feth İbrahim b. Müslim’in (ö.518) eserinin ismi el-**Beyân** fi ahkâmî’t-tikâî’l-**hitân**,³⁸ yedinci yüzyıl ulemasından İbn Ebi’d-Dem’in (ö.642) Edebu’l-**kâdî** ‘alâ mezhebi’ş-**Şâfi‘î**,³⁹ sekizinci yüzyıl alimlerinden el-Ca‘berî’nin (ö.732) Ahkâmu’l-**hemze** li-Hişâm ve **Hamza**’dır.⁴⁰ Kitap isimlerinde secîye dokuzuncu yüzyıl için Burhaneddin el-Kerekî’nin (ö. 853) el-**Âle** fi ma‘rifeti’l-vakfi ve’l-

34 Kitap isimlerinde anlam müteakip makalenin konusu olacaktır.

35 İsmail Paşa, *Hediyyetu’l-ârifîn*, cilt 1, Beyrut, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye, s. 5.

36 Hasan Onat, “Makâlâtü’l-İslâmiyyîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt XXVII, Ankara, 2003, s.406.

37 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *Hediyyetu’l-ârifîn*, cilt 1, Lübnan, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2008, s.8.

38 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 9.

39 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 12.

40 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 14

imâle'si⁴¹ hicrî onuncu yüzyıl için el-Herevî'nin (ö.962) Futûhâtü Harzem **Şâhî** fi't-târîhi **Farsî**'si⁴² on birinci yüzyıl için İbnu'l-Molla olarak tanınan İbrahim b. Ahmed'in (ö.1030) Halep valisi Nasûh Paşa'ya dair kaleme aldığı İn'âşu'r-rûh bi-me'âsiri **Nasûh**'u;⁴³ on ikinci yüzyıl için İbrahim b. Abbas ed-Dımeşkî'nin (ö.1186) el-**Lum'a** fî tahrîmi'l-**mut'a** isimli eseri⁴⁴ ve nihayet hicrî on üçüncü yüzyıl için İbrahim b. el-Hâc el-Horasânî'nin (ö.1262) el-İrşâdu ve't-**tahiyye** fi'l-'ibâdâtî'l-**yevmiyye** isimli eseri on üçüncü yüzyıla örnek olarak verilebilir.

Bazı müelliflerin ise eser isimlerinde secî yapmayı adeta bir tarz haline getirdikleri görülür. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö.794/1392) mescidlerle ilgili hükümlerin ilk defa kendisinde derlendiği eserinin⁴⁵ ismi *Î'lâmu's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid'tir*. Görüldüğü üzere müellif “sâcid” ile “mesâcid” arasında bir uyum olmasına dikkat etmektedir. Daha ziyade *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseriyle meşhur olan ez-Zerkeşî, bu dikkati birçok eserinde de gösterir: *Teşnîfu'l-mesâmi' bi-şerhi cem'i'l-cevâmi'*, *et-Tenkîh fî şerhi'l-câmi's-sahîh*, *ed-Dîbâc li-şerhi'l-Minhâc*, *'Ukûdu'l-cumân fî vefeyâtî'l-'a'yân*.⁴⁶

Tesmiyede secîyi adet haline getirmek bir sonraki yüzyılın Osmanlı hurûfîlerinden Abdurrahman Bistâmî'nin (ö.1454) eserlerinde de görülür. Katip Çelebî'ye göre *İrtiyâdu'l-ervâh fî riyâdî'l-efrâh* isimli bir eseri olan Bistâmî'nin bu isimde “ervâh” ve “efrâh” kelimeleri arasındaki âhenge dikkati çektiği çok açıktır. Bunun yanında eserin isminde yer alan “irtiyâd” (ضاي ترا) ve “riyâd” (ضاي ر) kelimeleri arasındaki irtibat da dikkat çekicidir. Nitekim irtiyâd, riyâd'tan (ifti'âl babında) türetilmiş bir kelimedir. Böylece Abdurrahman Bistâmî tek isimde secînin yanı sıra aynı kökten gelen iki farklı kelime daha kullanarak eserin ismine ayrı bir estetik anlam katmak istemiştir. Bistâmî'nin secî yaptığı eser ismi *İrtiyâd* ile sınırlı değildir. Nitekim o, bazı diğer eserlerinin isimlerini de bu yöntemle takdir etmiştir: *Ezhâru'l-âfâk fî esrâri'l-hurûfi ve'l-evfâk*, *Cevâhiru'd-durer ve fevâhiru'l-gurer*, *Durretu'l-funûn fî kuvveti'l-'uyûn*, *Bahru'l-vukûf fî ilmi'l-evfâki ve'l-hurûf*, *Durretu'l-âfâk fî ilmi'l-hurûfi ve'l-evfâk*...⁴⁷ Bu son iki eser Abdurrahman Bistâmî'nin eser isimlerinde secî yapmaya özen gösterdiğini, secî

41 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 20.

42 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 25.

43 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 28.

44 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *a.g.e.*, s. 36.

45 Menderes Gürkan, “Bedreddin Zerkeşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIV, İstanbul, 2003, s. 291.

46 Katip Çelebi, *a.g.e.*

47 İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *Hediyetu'l-ârifin*, cilt 1, Lübnan, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008, s. 479.

hususunda hassasiyeti olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira Bistâmî, vefk ilminden bahsederken kelimelerin âhengini sağlayabilmek için birinci eserde “ilmi’l-evfâk ve’l-hurûf” derken ikinci eserde ise tertibi bozarak tam tersini yapmış ve “ilmi’l-hurûf ve’l-evfâk”ı kullanmıştır. İbnu’l-Hâcib’in (ö.1249) *el-Kâfiye* isimli eseriyle ziyadesiyle meşgul olduğu için bu esere nispetle meşhur olan Kâfiyeci (ö.1474) isimli Osmanlı alimi de tesmiyede secî ile maruf olan müelliflerdendir. Kâfiyeci hendese ilminde kaleme aldığı esere *Hallu’l-işkâl fî mebâhisi’l-eşkâl* ismini vererek “işkâl” ile “eşkâl” kelimeleri arasında secî uyular. Secîli diğer kitap isimleri ise şu şekildedir: *Unsu’l-enîs fî ma’rifeti şe’ni’n-nefsi’n-nefis*, *Benâtu’l-efkâr fî şe’ni’l-i’tibâr*, *et-Teysîr fî ilmi’t-tefsîr*, *Hulâsatu’l-akvâl fî hadisi innemâ el-‘a‘mâl*, *Seyfu’l-Hakk* ve *n-nusratu’l-ehakk*.

Bazı müellifler ise neredeyse bütün eserlerinin isimlerinde secî uygulamaya özen gösteriyor gibidir. Söz gelimi Edirne Müftüsü Mehmed Efendi (ö. 1900), eserlerinin isimlerinde yoğun bir şekilde secî uygulayan bu müelliflerdendir. Özellikle kısa surelere yaptığı tefsirlerde secî uygulayan Mehmed Efendi, İnşirâh Suresi’ni tefsir ettiği esere *Kudsiyyetu’l-ferah fî tefsiri Elemneşrah*, İhlâs Suresi’ni tefsir ettiği esere *Mesîru’l-halâs fî tefsiri Sureti’l-İhlâs*, Felak suresini tefsir ettiği esere ise *Tefrîcu’l-kalak fî tefsiri Sûreti’l-Felak* isimlerini vermiştir. Kezâ Mülk Sûresi’nin tefsir ettiği eserin ismi *Tesyîru’l-fülk fî tefsiri Sûreti’l-Mülk*, Necm Sûresi’nin tefsir ettiği eserin ismi *Kudsiyyetu’l-‘urfân fî tefsiri Sûreti’n-Necm mine’l-Kur’ân* ve Vâkı‘a Sûresi’ni tefsir ettiği eserin ismi ise *el-Havâssu’n-nâfi‘a fî tefsiri Sûreti’l-Vâkı‘a*’dır. Müftü Mehmed Efendi’nin secî uyguladığı eserler tefsirle sınırlı değildir. Nitekim onun başka eserlerinde de bu durum görülür: *Nucûmu’l-ihtidâ fî rucûmi’l-‘a‘dâ*, *‘Iyânu’l-mesâlik fî beyâni’l-menâsik*, *Seyfu’l-cihâd fî nasri’l-‘ibâd*...⁴⁸

Yukarıdan beri verilen kitap isimlerinin sadece secî uygulanan kısımlarına odaklanıldığında mezkûr sanatın fonetik vurgusu (belki de okuyucudaki etkisi) daha iyi görülecektir:

<i>İstiksâât</i>	<i>Nukât</i>
<i>‘Ayn</i>	<i>Huseyn</i>
<i>Beyân</i>	<i>Hitân</i>
<i>Kâdî</i>	<i>Şâfi‘î</i>

48 Mustafa Uzun, “Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XII, 1995, s. 506-509.

<i>Hemze</i>	<i>Hamza</i>
<i>Âle</i>	<i>Îmâle</i>
<i>Şâhî</i>	<i>Farsî</i>
<i>Rûh</i>	<i>Nasûh</i>
<i>Lum ‘a</i>	<i>Mut ‘a</i>
<i>Tahiyye</i>	<i>Yevmiyye</i>
<i>Huseyn</i>	<i>Hâfîkeyn</i>
<i>Ervâh</i>	<i>Efrâh</i>
<i>Âfâk</i>	<i>Eyfâk</i>
<i>Durer</i>	<i>Gurer</i>
<i>Funûn</i>	<i>‘Uyûn</i>
<i>Vukûf</i>	<i>Hurûf</i>
<i>Sâcid</i>	<i>Mesâcid</i>
<i>Mesâmi ‘</i>	<i>Cevâmi ‘</i>
<i>Tenkîh</i>	<i>Sahîh</i>
<i>Dîbâc</i>	<i>Minhâc</i>
<i>Cumân</i>	<i>A ‘yân</i>
<i>Îşkâl</i>	<i>Eşkâl</i>
<i>Enîs</i>	<i>Nefîs</i>
<i>Efkâr</i>	<i>Î ‘tibâr</i>
<i>Teyzîr</i>	<i>Tefsîr</i>
<i>Akvâl</i>	<i>A ‘mâl</i>
<i>Hakk</i>	<i>Ehakk</i>
<i>Ferah</i>	<i>Neşrah</i>
<i>Halâs</i>	<i>Îhlâs</i>

<i>Kalak</i>	<i>Felak</i>
<i>Fülk</i>	<i>Mülk</i>
<i>İrfân</i>	<i>Kur'ân</i>
<i>Nâfi'a</i>	<i>Vâkı'a</i>
<i>İhtidâ</i>	<i>Adâ</i>
<i>Mesâlik</i>	<i>Menâsik</i>
<i>Cihâd</i>	<i>'İbâd</i>

Tasnîf döneminden hicrî on üçüncü (milâdî on dokuzuncu) yüzyıla kadar yukarıda verilen örnekler tek metin üzerinde uygulanan secî örnekleridir. Kuşkusuz ki tek isimlerde secî için daha birçok örnek verilebilir. Vehb b. Münebbih'in (ö. 732) *ez-Zehru'l-enîk fî kissati Yûsuf es-Siddîk*'ı, İbn Ebi'd-dünyâ'nın (ö.894) *el-İsrâf fî menâzili'l-esrâf*'ı, Ebu'l-leys Semerkandî'nin (ö.983) *Dekâiku'l-ahbâr fî zikri'l-cenneti ve'n-nâr*'ı,⁴⁹ ed-Dîneverî'nin (ö.1006/7) *Revâ'i'u't-tevcîhât fî bedâ'i't-teşbihât*'ı, ez-Zemahşerî'nin (ö.1144) *Şekâiku'n-nu'mân fî menâkibi'n-Nu'mân*'ı, İbnu'l-Esîr'in (ö.1233) *Ustu'l-ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si, Endülüslü Ebu Hayyân'ın (ö.1344) *el-İrtizâ* fi'l-farki beyne'd-dâd *ve'z-zâ*'sı,⁵⁰ Hüsrevzâde er-Rûmî'nin (ö.1591/2) *Kurâdetu'l-fikhiyye ve fukâhetu'r-rıfkiyye*'si, İbn 'Allân'ın (ö.1648) *İ'lâmu'l-ihvân bi-tahrîmi'd-duhân*'ı, er-Remlî'nin (ö.1710'lar) *el-Le'âli'd-durriyye fi'l-fevâ'idi'l-haberriyye*'si ve İbnu'l-'Âlûsî'nin (ö.1899) *el-İsâbe fî men'i'n-nisâi mine'l-kitâbe*'si, yatay secînin örneklerindedir. Bu örnekler bize müelliflerin eserlerine isim verirken edebî hassasiyet gösterdiklerini ve bunu da secî üzerinden ortaya koyduklarını göstermektedir. Şu da var ki burada dikkat edilmesi gereken şey sadece edebî hassasiyet izharı değildir, bilakis böylece müellif İslam telif geleneğinde var olan bir geleneğe de kendisini eklemiş olmaktadır. Aşağıda bahsedilecek olan *Matlûb* isimli şerhin müellifinin/şarihinin şerhi metne bağlama gayreti de bir yönüyle bu geleneğe rapt olma endişesi olarak okunmalıdır. Bu bahsin sonunda şunu da belirtmek gerekir ki üzerine şerh, hâşiye, zeyl, ihtisar vs. yapılmış olan metinlerin isimleri de -varsa şayet- yatay secînin konusuna girmektedir.

49 Bağdatlı İsmail Paşa eserin ismini *Dekâiku'l-ahbâr fî zikri'l-cenneti fi'n-nâr* olarak kaydetmektedir. Fakat doğrusu yukarıdaki gibi olmalıdır; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn, Hediyetu'l-ârifîn*, cilt I, Beyrut, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008, s. 433.

50 Katip Çelebi, *a.g.e.*, s.136.

Şerh-i Meşrûha Bağlamak: Silsile İsimlerde Secî (Dikey Secî)

Ebu Hanîfe’ye nispet edilip Osmanlı medreselerinin sarf kitaplarından olan *Maksûd*’un mukaddimesinde tesmiye kısmı bulunmaz. Mezkûr esere şerh yazan meçhul bir müellif ise mukaddimedede eserin sebab-i telifini anlattıktan sonra şerhe -metnin veznine (mef’ûl) uygun olarak- *Matlûb* ismini verdiğini belirtir ve sebab-i tesmiyede ise esere neden bu ismi verdiğini izah eder. Buna göre şarihin o ismi vermekteki amacı kaynak metnin ismi ile şerhin isminin birbirine uyum sağlaması/mutabakattır.⁵¹ İşte bu meçhul müellifin şerh ile meşrûhun isimleri arasında bir uyum sağlama gayreti/isteği tam olarak silsile secîye denk düşer.

Silsilede isimler ile kastedilen şerh ve haşiyeli metinlerdir. Bu tür secî iki şekilde tezahür eder: Metin-şerh, metin-şerh-haşiye. Bunlardan birincisi bir metin üzerine yazılan bir ya da birden fazla şerhin isimlerinin kaynak metnin ismiyle uyumlu olmalarıdır. Burada kaynak metnin kendisinde secî olup olmaması önemli değildir. Dikey secînin ikinci kısmı ise metin-şerh-haşiye üzerinden uygulan secîdir.

Silsile secînin birinci kısmının yaygın bir şekilde uygulandığı eserlere *Sahîhu’l-Buhârî* üzerinden örnek verilebilir. Sadece sahih hadisleri toplaması açısından Kur’an-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap kabul edilen eser, *Buhârî* ya da *Sahîhu’l-Buhârî* olarak meşhur olmuştur. Üzerine seksenden fazla çalışma yapılan *Buhârî*’nin şerhleri arasında ilk şerhin isminde herhangi bir secî görülmez, nitekim Hattâbî (ö.998) tarafından yazılan bu şerhin adı *A’lâmu’s-sünen*’dir ve ne birinci ne de ikinci kelimedede kaynak metnin ismine herhangi bir lafzî gönderme yoktur. Fakat daha sonra yapılan şerhler arasında birincisi eserin asıl isminde yer alan “sahih”, diğeri ise eserin meşhur ismindeki “Buhârî” kelimeleri olmak üzere iki yol üzerinden secî uygulanacaktır. “Sahîh” grubu içerisinde yer alan Moğoltay b. Kılıç (ö.1361) bunun için telvîh’i kullanırken (*et-Telvîh Şerhu Câmi’i’s-Sahîh*), Zerkeşî (ö.1392) tenkîh (*et-Tenkîh li-elfâzi Câmi’i’s-Sahîh*), İbnu’l-Mulakkîn (ö.1401/2) tavzîh (*et-Tavzîh li-şerhi Câmi’i’s-Sahîh*), Muhammed b. Abduddâim el-Birmâvî (ö.1428) sabîh (*el-Lâmi’s-sabîh ‘ale’l-Câmi’s-Sahîh*), İbnu’l-‘Acemî (ö.1438) telkîh (*et-Telkîh li-fehmi kâri’s-Sahîh*), Suyûtî (ö.1505) ise tevşîh kelimelerini tercih eder: *et-Tevşîh ‘alâ Câmi’s-Sahîh*.

Eserin meşhur ismindeki Buhârî kelimesine secî “Bârî, kârî, sârî, derârî ve cârî” olmak üzere beş koldan yapıldığı görülür. Meşhur muhaddis İbnu’l-Hacer el-Askalânî (ö.1449) tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî’ye Bârî ile karşılık veren ilk şarihtir: *Fethu’l-Bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Fakat secî için Bârî’yi kullanan tek şârih Askalânî değildir ve anlaşılana o ki secî için Bârî kelimesinin

51 “...mevsûmen bi’l-Matlûb li-yutâbika eş-şerha bi’l-meşrûh”, Mısır, Matbaa-i Hamîdiyye el-Misriyye, h.1318, s. 2.

cazibesi vardır, nitekim sonraki yüzyıllarda da Bârî-Buhârî kullanımını devam edecektir. On altıncı yüzyıl şarihlerinden Zekeriya el-Ensârî (ö.1520 *Tuhfetu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*) ve Abdurrahîm el-Abbâsî ile (ö.1556 *el-Feyzu'l-Bârî fî şerhi garibi Sahîhi'l-Buhârî*) yirminci yüzyıl şarihlerinden Keşmîrî Muhammed Enverşâh da (ö.1933 *Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*) secî için mezkur kelimeyi kullanmaktadır. “Kârî” kelimesi de “Bârî” kelimesi gibi Buhârî şarihleri arasında yaygın olarak kullanılır. On beş, on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda “kârî-Buhârî” üzerinden secî yapan şarihler Aynî (ö1451), el-Menûfî (ö.1532), eş-Şahcihânâbâdî (ö.1663) ve Yusufefendizâde Abdullah Hilmi'dir (ö.1754). Birincisinin eserinin ismi '*Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*', ikincisinin *Teysîru'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve nihayet üçüncüsünün ise *Necâhu'l-kârî li-Sahîhi'l-Buhârî*'dir. el-Menûfî ise Buhârî üzerine iki şerh yazmış ve bunların ikisinde de ilginç bir şekilde “kârî” kelimesi üzerinden secî uygulamıştır: *Me'ûnetu'l-kârî li-Sahîhi'l-Buhârî* ile *Siyânetu'l-kârî 'ani'l-hatai ve'l-lahni fî'l-Buhârî*. Kârî'yi kullanan diğer bir şarih ise Şemseddîn Sehâvî'dir. (ö.1497) Fakat Sehâvî'yi diğerlerinden farklı kılan kârî'nin yanı sıra sâmi'î kullanması ve kârî-Buhârî ahenki yerine sâmi'-câmi'î tercih etmesidir: '*Umdetu'l-kârî ve's-sâmi' fî hatmi Sâhîhi'l-Câmî'*. Buhârî'ye karşılık kullanılan diğer bir kelime ise sârî'dir. Abdullah b. Salim b. Muhammed el-Basrî'nin (ö.1722-23) şerhi, *ez-Ziyâu's-sârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* iken Tâvûdî'nin (ö.1795) *Zâdu'l-muciddi's-sârî li-metâ'i'l-Buhârî*, İdvî'nin ise (ö.1886) *en-Nûru's-sârî min feyzi Sahîhi'l-Buhârî*'dir. Kutbuddîn el-Halebî ise eserine *el-Bedru'l-munîru's-sârî fî'l-keâm 'ale'l-Buhârî* ismini takdir etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki sârî'yi secî de kullanan şarihlerin nispeten geç dönemde olması dikkat çekicidir.

Derârî'nin beş yüz yıl arayla yaşamış iki şarihin eserlerinde secî için kullanıldığı görülür. Şemseddin el-Kirmânî'nin (ö.1384) eserinin ismi *el-Kevâkibu'd-derârî* fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî iken Muhammed Hıdır eş-Şinkîfî ise (ö.1936) *Kevseru'l-me'ani'd-derârî fî keşfi habâyâ Sahîhi'l-Buhârî* ismini uygun görmüştür. Molla Gürânî (ö.1488) ile Aclûnî (ö.1749) ise tüm bunların dışında bir kelimeyi (Cârî) tercih eder: *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi'l-Buhârî*, *el-Feyzu'l-cârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Görüldüğü gibi müslüman toplumların ikinci derecede önemli olan kaynağı sadece istinsah ve şerh ile çoğaltılmamış bunun yanı sıra edebi bir neşe de gelenek haline gelmiştir. Son olarak ilave etmek gerekir ki *Buhârî* şarihlerinden İbnu'l-Kirmânî'nin (ö.1430) şerhinin ismi her ne kadar kendi içerisinde secîye ev sahipliği yapsa da kaynak metne herhangi bir göndermede bulunmadığı için dikey secî kabul edilmemektedir. Zira eser ismi *Mecma'u'l-bahreyn ve cevâhiru'l-hahreyn*'dir ve burada diğer şarihlerin yaptığı gibi ne sahih, ne Buhârî ne de kaynak metindeki bir başka kelimeye lafzî göndermede bulunmaktadır.

Kâdî ‘İyâz’ın (ö.1149) daha ziyade *eş-Şifâ* diye bilinen *eş-Şifâ fi tariki hukûki l-l-Mustafâ* isimli eserinin şerhlerinde de metin-şerh bağlamında uygulanan secîler bulunmaktadır. Örneğin Şemseddîn ed-Delecî’nin (ö.1533/4) *el-Istifâ li-beyâni me’âni’s-Şifâ* isimli şerhinde secî uygulanmaktadır. Arapça olan eserde görüldüğü üzere şârih kendi eserinin isminin ilk cüzünü (el-istifâ) kaynak metnin ilk kelimesine (eş-Şifâ) uygun bir şekilde getirmiştir. *eş-Şifâ* şârihi olarak secî uygulayan sadece ed-Delecî değildir. Abdullah b. Ahmed et-Ticânî (ö.1318.den sonra) de aynı eseri *el-Vefâ fi şerhi’s-Şifâ* ismiyle şerh etmiştir. Görüldüğü gibi ed-Delecî’nin el-istifâ’sı et-Ticânî’de el-vefâ şeklinde tezahür etmiştir. Diğer *eş-Şifâ* şârihlerinin de bu geleneği sürdürdüğü görülür, nitekim Taceddîn el-Yemenî, (ö.1342/3) el-iktifâ (*el-İktifâ fi şerhi elfâzi’s-Şifâ*), Sıbt İbnu’l-‘Acemî (ö.1438) el-muktefâ (*el-Muktefâ fi elfâzi’s-Şifâ*), Nureddin Ali b. Muhammed, es-safâ (*Fethu’s-safâ li şerhi me’âni elfâzi’s-Şifâ*), Şumunnî (ö.1468), el-hafâ (*Muzîlu’l-hafâ ‘an elfâzi’s-Şifâ*), Abdullah b. Ahmed ez-Zemmûrî el-hafâ (*İzâhu’l-lebs ve’l-hafâ ‘an elfâzi’s-Şifâ*), et-Tilimsânî (ö.1511’den sonra) el-asfâ (*el-Menhelu’l-asfâ fi şerhi mâ temessu’l-hâcetü ileyhi min elfâzi’s-Şifâ*), Ali el-Kârî (ö.1605) de yine Şumunnî ve et-Tilimsânî gibi el-hafâ kelimesini secî aracı olarak kullanmaktadır (*Ref’u’l-hafâ ‘an zâti’s-şifâ*). Şihâbuddîn el-Hafâcî (ö.1659) ise daha farklı bir yol izleyerek kaynak metnin yerine kaynak metnin müellifinin ismine secî uygular: *Nesîmu’r-riyâz fi şerhi Şifâ’i l-Kâdî ‘İyâz*. Ebu’l-Hasan el-Fâsî de tıpkı el-Hafecî gibi kaynak metnin müellifinin ismine secî uygulamıştır: *Fethu’l-feyyâz fi şerhi’s-Şifâ li l-Kâdî ‘İyâz*. Şu hâlde Hafecî’nin ve Ebu’l-Hasan el-Fâsî’nin eserleri de dikey secî örneklerinden kabul edilmelidir. Bunun yanı sıra *eş-Şifâ* şârihlerinden Ömer b. Abdulvehhâb el-Urzî’nin eseri bu kategoride kabul edilmez, zira eserinin ismi *Fethu’l-Ğaffâr bi-mâ ekremehullâhu bihi nebiyehu’l-muhtâr*’dır ve bu ismin her ne kadar kendi içinde yatay secî olsa da (Ğaffâr-muhtâr) kaynak metnin (*eş-Şifâ*) ya da kaynak metnin müellifin (‘İyâz) ismiyle herhangi bir secî yoktur.

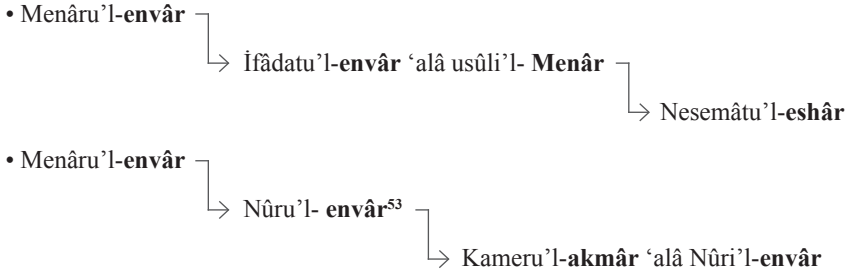
Yukarıda verilen *eş-Şifâ* şerhlerinin isimlerinden bir secî havuzu oluşturulması durumunda şöyle bir tablo ile karşılaşılabacaktır:

eş-Şifâ	el-Istifâ
eş-Şifâ	el-Vefâ
eş-Şifâ	el-İktifâ
eş-Şifâ	el-Muktefâ
eş-Şifâ	es-Safâ
eş-Şifâ	el-Hafâ
‘İyâz	Riyâz
‘İyâz	Feyyâz

Silsile secîlerin üçüncü örneği Ebu'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö.1310) Hanefî usulünde kaleme aldığı *Menâr* ve şerhlerinden olacaktır. Asıl ismi *Menâru'l-envâr* olup Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan eser üzerine yapılan şerhlerdeki secî; envâr, efkâr, esrâr, enzâr ve ğaffâr kelimeleri üzerinden yapılmaktadır. Bu şerhler üzerinde envâr ile yapılan secîlerin sayısı dikkat çekicidir. Alaüddin Haskefî'nin şerhinin ismi *İfâdatu'l-envâr 'alâ usûli'l-menâr* iken Molla Cîven'in (ö.1718) *Nûru'l-envâr*'dır. Ebu'l-Fezâil Sadeddin ed-Dihlevî (ö.) *İfâdetu'l-envâr fî idâ'eti usûli'l-menâr*, Ekmeleddîn el-Bâbertî (ö.1384) *el-Envâr fî Şerhi'l-Menâr*, Cemaleddin Yusuf Ankaravî ise *İktibâsu'l-envâr fî şerhi'l-Menâr* isimlerini kullanır. İbn Nuceym'in (ö.1563) *Fethu'l-Ğaffâr* isimli eseri iki ayrı isimle daha bilinir ve bu ikisinde de secî aracı olarak envâr tercih edilmiştir: *Ta'liku'l-envâr 'alâ usûli'l-menâr*, *Mişkâtu'l-envâr fî usûli'l-menâr*. Yukarıda da belirtildiği gibi *Menâr*'a karşılık kullanılan diğer bir kelime ise efkâr'dır. Evliyâefendizâde Ahmed Ziyâüddîn'in eserinin ismi *Hulâsatu'l-efkâr* iken Muhammed b. Cîrbâş'ın şerhinin ismi *Mirkâtu'l-efkâr fî şerhi'l-Menâr*, Şemsüddin Muhammed en-Nûşâbâdî'nin şerhi ise *Zubdetu'l-efkâr fî şerhi'l-Menâr*'dır. Esrâr, Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî ile Kıvâmüddîn el-Kâkî'nin şerhlerinde kullanılır: *Tebîrâtü'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, *Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*. Ve nihayet enzâr kelimesi Muhammed Emîn Üsküdârî tarafından *Nazratu'l-enzâr fî şerhi'l-Menâr*'da secî aracı olarak kullanılır.

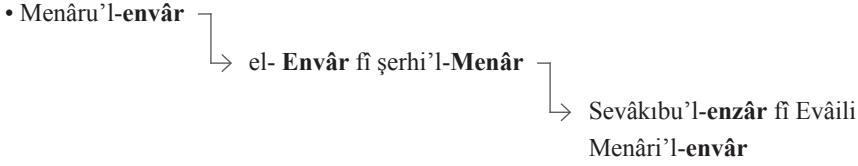
Metin üzerine yapılan tertîb, ihtisâr, intihâb türü çalışmalarda uygulanan secî de metin-şerh bağlamında yapılan secîlerden kabul edilebilir. Bu anlamda es-Sehâvî'nin (ö.1497) hicrî dokuzuncu yüzyıl ulemasının vefayâtına dair kaleme aldığı eseri üzerine yapılan çalışmalarda secî uygulandığı görülür. Sehâvî'nin mezkûr eserinin adı *ed-Dav'u'l-lâmi' fî 'a'yâni karni't-tâsi'*dir. Sehâvî bu eserinin isminde lâmi' ile tâsi' arasında uyum sağlar. Bu metin üzerine tertîb, reddiye, intihâb türü çalışmalar kaleme alan ulema da eserlerine verdikleri isimlerde Sehâvî'nin lâmi' – tâsi' eşleşmesini dikkate alır. Nitekim Suyûtî'nin bu eser üzerine yazdığı reddiyenin adı *el-Kâvî fî târihi's-Sehâvî*'dir. Görüleceği üzere "kâvî" ile "Sehâvî" arasında secî vardır. Bu eser üzerine intihâb yapan Zeynüddîn el-Halebî'nin secî için tercih ettiği kelime ise el-hâvîdir: *el-Kabsu'l-hâvî li-garazi dav'i's-Sehâvî*. Fakat şu var ki gerek Halebî gerekse Suyûtî, metnin ismindeki lâmi' ya da tâsi'e değil aynı vezinde olan müellifin ismine (Sehâvî) secî uygular. İbn Abdusselâm da tıpkı Halebî gibi eser üzerine bir intihâb yapar ve bu sefer müellifin ismine değil eserin ismine secî uygular: *el-Bedru't-tâli' mine'd-dav'i'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Ahmed el-Kastallânî de İbn Abdusselâm gibi metnin ismini dikkate alarak secî yapar ve ihtisâr türünde kaleme aldığı eserine *en-Nûru's-sâti' fî muhtasari'd-dav'i'l-lâmi'* ismini verir.

Silsile isimlerin ikincisi şerh ve haşiyelerin metnin ismini dikkate alarak isimlendirilmesi yani metin, şerh ve haşiye üçgeninde secî yapılmasıdır. Bu duruma yine yukarıda bahsedilen *el-Menâr* şerhleri üzerinden misal verilebilir. *Menâru'l-envâr* üzerine hatırlanacağı üzere Alaeddîn el-Haskefî tarafından *İfâdatu'l-envâr 'alâ usûli'l-Menâr* ismiyle bir şerh yazılmış, bu şerh ile kaynak metnin isimleri arasında secî uygulandığına dikkat çekilmişti. İbn Âbidîn (ö. 1836) tarafından ise Haskefî'nin bu şerhi üzerine *Nesemâtu'l-eshâr* ismiyle bir haşiye yazılmıştır. Şu hâlde, metin, şerh ve haşiye arasında Menâr, envâr ve es-hâr kelimeleri üzerinden silsile secî kurgulanmıştır. Benzerî bir durum Nesefî, Molla Cîven ve Muhammed Abdülhalim arasında da görülür. Buna göre yukarıda da bahsedildiği gibi Mollâ Cîven *Nuru'l-envâr* isimli bir şerh yazmış ve bu şerhte Menâr ile envâr arasında secî uygulamıştı. Mezkûr şerhe bir haşiye yazan Muhammed Abdülhalim ise bu haşiyeye *Kameru'l-akmâr 'alâ Nûri'l-envâr* ismini takdir etmiştir. Görüldüğü gibi yine metin-şerh-haşiye arasında Menâr, envâr ve akmâr kelimeleri üzerinden secî yapılmıştır. *Menâr* üçlemesine katkı sunan bir başka muhaşşî⁵² ise Osmanlı Şeyhulislamı Ebussuud Efendi'dir. Ebussuud Efendi'nin Ekmeleddîn Bâbertî'nin *el-Envâr fî şerhi'l-Menâr* isimli şerhinin baş tarafına yazdığı haşiyenin bir diğer ismi *Sevâkıbu'l-enzâr fî Evâli Menâri'l-envâr*'dir: Menâr-envâr-enzâr. *Menâr* bağlamında metin-şerh-haşiye arasında ilginç bir örnek Azmizâde Halefî tarafından sunulmuştur. İbn Melek tarafından *Şerhu Menâri'l-envâr fî usûli'l-fikh* ismiyle bir şerh yazılmış fakat bu şerh ile metin arasında herhangi bir secî uygulanmamıştır. İbn Melek'in şerhi üzerine haşiye kaleme alan Azmizâde (ö.1631) ise eserin isminde şerhi atlayarak direkt metnin ismi ile secî kurgulanmıştır. *Netâicu'l-esfkâr 'alâ şerhi İbn Melek li'l-Menâr*.

52 Mâtin metni, şârih şerhi, muhaşşî ise haşiyeyi kaleme alan kimse.

53 *Nûru'l-envâr* ismi tek başına ele alındığında secî olmadığı itirazı yapılabilir. Fakat şu var ki her ne kadar bu terkipte secî gözükmese de bunun bir metnin ismi üzerine (*Menâr*) takdir edildiğini unutmamak gerekir. Şu durumda soyut olarak bir “Menâr-envâr” âhenginden bahsetmek mümkündür.

Son olarak şunu da ilave etmek gerekir ki telhis, ihtisar, tercüme, zeyl vs. gibi telif türlerinde yapılan secî de silsile isimlerde secî kısmına dâhil olması gerekir. Zira ortada her ne kadar şerh-haşiye-ta'likât olmasa da bir metin üzerine hazırlanan başka bir eser vardır. Örneğin Hanefî Mezhebi'ndeki dört muteber *Metin* 'inden birisi olan *el-Hidâye*'yi torunu Sadru'ş-şerîa'nın (ö. 747/1346) ezberlemesi için ihtisar eden Burhânu'ş-şerî'a, kitaba *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâ'ili'l-Hidâye* ismini verir ve bu ihtisarda "rivâye-Hidâye" arasında secî olmasına dikkat eder. Bir başka ihtisarda secî örneği ise Kadı Bedreddin'de görülür. Kadı Bedreddin, Muhammed b. Abdullâh eş-Şiblî'nin (ö. 769/1367-8) isminden de anlaşılacağı üzere cinleri konu alan *Âkâmu'l-Mercân fî Ahkâmi'l-Cân* isimli eserini '*Ikdu'l-Mercân fî mâ yete'allaku bi'l-cân*' ismiyle ihtisar eder.⁵⁴ Fahreddin Râzî'nin (ö.1210) *el-Mahsûl* isimli eseri üzerine yapılan iki ihtisarda secî dışında başka bir gayret daha göze çarpar. Bu ihtisarlar Taceddin el-Urmevî'nin (ö.1255) *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl*'u ile Siraceddin el-Urmevî'nin (ö.1283) *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*'üdür. Görüldüğü gibi muhtasar yapan her iki müellif de kaynak metnin ismi olan *el-Mahsûl*'un son harfi (lâm) üzerinden secî uygulamalarının yanı sıra *el-Mahsûl*'un aynı kök fiilini (ha-sa-le) kullanarak eser isimlerini oluşturmuşlardır. *Şakâik* ve *Keşfu'z-zunûn* üzerine yapılan zeyillerde de secî görülür. *Şakâik* üzerine yapılan zeyillerden en meşhurunu kaleme alan Nev'îzâde Atâî (ö.1635) Taşköprülüzâde'nin şakâik'ine karşılık hadâik'i kullanır: *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-şakâik*. Bağdatlı İsmail Paşa, (ö.1920) Katip Çelebi'nin muhalled eseri *Keşfu'z-zunûn*'a yaptığı zeyle ise *Îzâhu'l-meknûn* ismini vermiştir. *Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*. İsmail Paşa bu isimle bir yandan secî yaparken diğer taraftan da fark edileceği üzere Katip Çelebi'nin *Keşf*'ine *Îzâh* ile mukabelede bulunmaktadır.

Sonuç

Kitap ismi her bir nüshada tekerrür eden, nüshadan nüshaya değişmeyen kitabın unsurlarındandır. Kitap isimleri temelde aslî ve ârizî diye iki kısma ayrılır. Aslî isim genel olarak bir tane olurken Alâeddin Haskefî örneğinde görüldüğü gibi istisnai de olsa birden fazla aslî isim olabilir. Keza asıl isimler, yine ge-

54 Kadı Bedreddin Muhammed b. Abdullâh eş-Şiblî, '*Ikdu'l-Mercân fî mâ yete'allaku bi'l-cân*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, 58/2.

nel olarak müellif tarafından verildiği gibi, az sayıda örnekte de olsa müellif dışında verildiği de olur. İslam telif geleneğinde kitap isimlerinin gelişi güzel takdir edilmediği ve isimlerin tercihinde müellifler tarafından ses/göz ve anlam olmak üzere iki şeye özen gösterildiği, bunlardan birincisinin edebî sanatlarda secî diğerinin ise telmîh üzerinden uygulandığı görülür. Kitap isimlerinde secî, yatay ve dikey olmak üzere iki türdür. Yatay secî, sadece tek bir eserin isminde gözüken secî iken dikey secî, metin-şerh ya da metin -şerh -haşiye arasında uygulanan secîdir.

Bu çalışmayla İslam kitap kültüründe kitaplara isim takdir ederken lafzî ahenge dikkat edilmesi geleneğinin asırlarca süren canlılığı gösterilmeye çalışılmıştır. Farklı coğrafya ve kültürlerden verilen örnekler bu geleneğin İslam dünyasının herhangi bir cüzüyle sınırlı olmadığını gösterir. Kitaplarına isim takdir eden müellifler bu geleneği takip etmekle bir yandan secî aracılığıyla kolay hatırlanmanın yolunu açmışlar öte yandan ise “saltanatlı adlar” takdir ederek metnin anlamdaki iddiasına paralel olarak ismi üzerinden kitabın sesini de bu iddiaya ortak etmişlerdir.⁵⁵ Secî uygulamasına dikkat eden müellifler böylece tesmiyenin İslam elit kültürünün ve ilmi diskurun ne kadar önemli bir unsuru olduğunu göstermişlerdir.

Öte yandan bilindiği üzere kimi müelliflerin mukaddimede eseri kaleme alış neden/lerini anlattıkları kısma sebab-i telif denilmektedir. Müellifler bu durumu “sebebu te’lîfi hâze’l-kitâp” gibi kalıplaşmış ifadelerle dile getirirler. Buna mukabil eserin neden o isim takdir edildiğini belirten yer için kullanılagelen bir terim bildiğimiz kadarıyla bulunmamaktadır. Oysaki sebab-i telifin yanı sıra eserin isim gerekçesini anlatan yere de sebab-i tesmiye denilmelidir. Gerçi sebab-i telife oranla sebab-i tesmiyenin zikredildiği metinlerin oldukça az olduğu görülmektedir, bununla birlikte kimi müellifler eserlerine neden o ismi takdir ettiklerini açıkça belirtirler. Bu duruma Molla Câmî, İbrahim Halebî (ö.1549) ve Taşköprülüzâde’den (ö.1561) örnek verilebilir. Molla Câmî, çocuğu Ziyâuddin Yusuf için kaleme aldığı ve daha önce bahsedilen *el-Fevâidu’z-ziyâiyye* isimli esere neden bu ismi takdir ettiğini şöyle söyler “...ve semmeytuhâ bi’l-Fevâidi’z-ziyâiyye li-ennehû li-hâze’l-cem’i ve’t-te’lîfi ke’l-illeti’l-ğâiyye.”⁵⁶ Keza İbrahim Halebi de Osmanlı kadı ve müftülerinin başvuru kaynaklarından olan

55 M. Fatih Andı, *Hayata Edebiyatla Bakmak*, İstanbul, Hat Yayınları, 2011, s. 36-37; “Saltanatlı adlar” ifadesi Fatih Andı tarafından aynı yerde kullanılmaktadır. Andı, bu ifadeyi Yahya Kemal’in İtrî’nin Tekbir’i için söylediği Saltanatlı Tekbir ifadesinden mülhem kullanmaktadır.

56 Bu esere *el-Fevâidu’z-Ziyâiyye* ismini verdim, çünkü [Ziyâiyye kelimesi ile gönderme yaptığım oğlum Ziyâuddin] bu eserin kaleme alınmasının adeta illet-i gâiyyesidir.

Multeka'l-ebhur isimli eserine neden bu ismi verdiğini “esere *Multeka'l-ebhur* dedim, çünkü isim ile müsemma birbirine uysun istiyorum” diye açıklarken,⁵⁷ Taşköprülüzâde ise *eş-Şakâik* için “...ve li-hâzâ semmeytu er-risâle, *eş-Şakâike'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'-devleti'l-osmâniyye*”⁵⁸ der. O halde müelliflerin eserin telif sebebini anlattıkları yere sebeb-i telif denilmesinden ilhamla söyleyecek olursak müelliflerin esere neden o ismi verdiğini zikrettikleri yere de sebeb-i tesmiye demek mümkündür.

57 “...semmeytuhû *Mülteka'l-ebhur* li-yuvâfika el-isime el-müsemma..” *Mültekâ*'nın şarihi Dâmâd Efendi de müellifin bu ibaresiyle sebeb-i tesmiyede bulunduğunu şöyle açıklar: “Hâzâ ta'lîlu tesmiyeti kitâbihî bi-hâze'l-ismi...”; İbrahim Halebi, *Mecmu'u'l-enhur fî şerhi mülteka'l-ebhur* ve me'ahû *ed-Durru'l-Muntekâ fî şerhi'l-Mültekâ*, cilt I, Beyrut, Dâru'l-kütübu'l-ilmiyye, 1998, s. 14-15.

58 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s.3.

Kaynakça

Açıl, Berat, “Edebiyatın İlmi veya İlmin Edebiyatı: Carullah Efendi’nin Edebiyat Koleksiyonunu Kenardan Okumak,” *Osmanlı Kitap Kültürü, Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, Ankara, Nobel, 2015.

Akpınar, Cemil, “Fethullah Şirvânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XII, İstanbul, 1995.

Ali b. Ahmed, *Kitâbu Mecmû‘i’l-âmâk el-multekat fî beldet-i Rodos dâ-ri’l-fîrâk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 2705.

Andı, M. Fatih, *Hayata Edebiyatla Bakmak*, İstanbul, Hat Yayınları, 2011.

Arslan, Sami, “Molla Lütfî’nin İlimlerin Tertîbine Dâir er-Risâle fi’l’Ulû-mi’ş-şer‘iyye ve’l-‘Arabiyye Adlı Eseri ve Hâşiyesi”, (Yayımlanmamış *Yüksek lisans Tezi*), *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2012.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu’l-‘Ârifîn*, cilt I, Beyrut, Dâru’l-kütübü’l-il-miyye, 2008.

Celaluddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman b., *es-Suyûtî, Dâru’l-kü-tübü’l-ilmiyye*, cilt 1, Beyrut, 1997.

Efendioğlu, Mehmet, “Şeyhayn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXIX, İstanbul, 2010.

Ertek Morkoç, Yasemin, “Eğridirli Hacı Kemal’in Câmi‘u’n-nezâir‘i: Metin ve Mecmua Üzerine Bir İnceleme 1”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

Gürkan, Menderes, “Bedreddin Zerkeşî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XLIV, İstanbul, 2003.

Haskefî, *Mecmu‘u’l-enhur fî şerhi mülteka’l-ebhur ve me‘ahû ed-Durru’l-Muntekâ fî şerhi’l-Mültekâ*, cilt 1, Beyrut, Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 1998.

Heyet, *Kânunnâme der Tesviye-i Tarîk-i Tedrîs*, Ohri Yazma Eserler Katalo-ğu, 263, 1b-5a.

İbn Kemal, Şerhu’l-‘aşr fî ma‘şeri’l-haşr, *Mecmû‘u resâili’l-Allâme ibn-i Ke-mal Paşa*, haz. Muhammed Halûf Abdullah, İstanbul, Dâru’l-lubâb, cilt 1, 2018.

İbnu’l-Arabî, *Fusûsu’l-hikem*, haz. Ebu’l-‘Alâ ‘Affî, cilt 1, Beyrut, Da-ru’l-kütübü’l-Arabî, t.y.

İbrahim Halebi, *Mecmu‘u’l-enhur fî şerhi mülteka’l-ebhur ve me‘ahû ed-Durru’l-Muntekâ fî şerhi’l-Mültekâ*, cilt I, Beyrut, Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 1998.

İsmail Paşa b. Mehmed Emin, *Hediyetu'l-ârifîn*, cilt 1, Lübnan, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008.

Kandemir, M. Yaşar, “Sahîhayn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXV, İstanbul, 2008.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, cilt I-III, haz. Muhammed Abdülkadir 'Atâ, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2008.

Kaya, Eyyüp Said, “el- Muhtasar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006.

Kitâbu't-Tecvîd fî Kelâmi'l-Mecîd, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, 216/5.

Koca, Ferhat, “el- Muhtasar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXXI, İstanbul, 2006.

Kurtuluş, Rıza, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XI, İstanbul, 1993.

Mehmed Çelebi, *Muhyiddîn b. el-Hatîb, Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, vr. 27b.

Na'îmâ, *Tarîh-i Na'imâ*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2009.

Nasîruddîn et-Tûsî, *Tansuknâme-i İlhanî*, Ohri Yazma Eserler Kataloğu, nr.11.

Okumuş, Ömer, “Abdurrahman Câmî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt VII, İstanbul, 1993.

Onat, Hasan, “Makâlâtü'l-İslâmiyyîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XXVII, Ankara, 2003.

Sakarya, Dilek Naile, “İbn-i Nasûh'un Muhabbet-nâmesi, (Metin-İnceleme)”, (Yayımlanmamış *Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2019.

Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed b. Dokmak, *el-Cevheru's-semîn fî sîreti'l-mulûki ve's-selâtîn*, haz. Muhammed Kemâluddîn İzzuddîn Ali, Beyrut, Âlemu'l-kütub, 2008.

Şeşen, Ramazan, “Giriş”, *Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, cilt I, İstanbul, İrcica, 1986.

Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sivâsî, *el-Muhtâc 'ale'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi, nr. 1083.

Taşköprülüzâde, *eş-Şâkâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Terzioğlu, Derin, “Mecmû‘i- Şeyh Mısrî: On Yedinci Yüzyıl Ortalarında Anadolu’da Bir Derviş Sulûkunu Tamamlarken Neler Okuyup Yazdı?”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul, Turkuaz, 2012.

Tiryaki, M. Zahit, “Ruûs-ı Semâniyye Kavramına Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Süreklilik ve Düşünce Arasında Düşünce ve Hayat*, haz. Âdem Başpınar, Murat Şentürk, İstanbul, Yedirenk, 2010.

Turgut, Kadir, “Abdurrahman Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi*, İstanbul, 2013.

Uludağ, Süleyman, “İbn Haldun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt XX, İstanbul, 1999.

Uzun, Mustafa, “Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt XII, 1995.

Ülken, Fatih, “Elvân-ı Şîrâzî’nin Gülşen-i Râz Tercümesi, İnceleme, Metin”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2002.

